

**INSTITUȚII ȘI PERSOANE IMPLICATE ÎN UNIREA BISERICESCĂ
DIN TRANSILVANIA (1698-1761) ȘI OPOZIȚIA LA ADRESA EI.
MOTIVELE PRINCIPALE ALE ATITUDINII LOR**

**INSTITUTIONEN UND PERSONEN DIE IN DER KIRCHLICHEN UNION AUS
SIEBENBÜRGEN (1698-1761) VERWICKELT WAREN UND DIE OPPOSITION ZU
DIESER UNION. DIE WICHTIGSTEN GRÜNDE IHRER HALTUNG**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie analysiert auf zwei Richtungen – Unterstützter und Opponenten der religiösen Union – die Institutionen und Persönlichkeiten, die in den politischen und religiösen Ereignisse von 1698-1701 verwickelt waren, als auch die wichtigsten historiographischen Meinungen zu dieses Problem. Am Ende werden einige Überlegungen präsentiert, betreffend der eklesiologischen Exklusivismus der beiden rumänischen Kirchen aus Siebenbürgen, orthodoxe und griechisch-katholische, nach 1744.

MOTTO: "Lucrările de istorie redactate în comun aparțin celor mai importante etape preliminare pentru reconcilierea Bisericilor despărțite și a popoarelor învrăjbite între ele. Interpretările istorice contrare, care se întâlnesc adesea, își au cauza numai în parte în interpretarea diferită a evenimentelor, respectiv a unor anumite izvoare istorice. Ele apar, adesea, datorită unei cunoașteri insuficiente a unor anumite fapte și pot avea chiar un substrat ideologic, care determină luarea unilaterală în considerație doar a unor izvoare și la desconsiderarea nejustificată a altora."¹

Instituțiile și persoanele analizate în studiul de față sunt: Curtea din Viena, iezuiții, cardinalul Kollonich, mitropolitul Teofil, patriarhul Dositei al Ierusalimului și mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei, mitropolitul ardelean Atanasie și protopopii români, episcopul Ioan Patachi, episcopul Inochentie Micu, teologul iezuit, episcopul Petru Pavel Aron, împărăteasa Maria Tereza, trupele militare imperiale, conferințele ministeriale, opoziția la adresa unirii cu Biserica Romei (Pater Ianoș, brașovenii, patriarhul Calinic al Constantinopolului, Gavriil Nagyszegi, mitropolitul Teodosie, patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, călugărul Visarion Sarai, călugării ortodocși străini, opozițiile sătenilor ortodocși, preotul Ioaneș din Galeș, preotul Ioan din Sadu, călugărul Sofronie, stările protestante, mitropolitul Pavel Nenadovici, episcopul ortodox al românilor ortodocși din Transilvania, intelectualii uniți transilvăneni, finalizând cu unele reflecții eclesiologice.

Curtea din Viena. Ideea unirii bisericești a românilor este în egală măsură înrădăcinată în considerentele de politică bisericească și de stat ale epocii. Îndată după trecerea Transilvaniei în stăpânirea habsburgilor, aceștia au început o acțiune susținută pentru consolidarea stăpânirii lor. În această acțiune un rol însemnat a revenit Bisericii romano-catolice. De aproximativ un veac și jumătate calvinii dețineau o situație privilegiată în Principatul transilvan, catolicii fiind înlăturați aproape cu desăvârșire din arena politică. La începutul secolului al XVIII-lea catolicii erau doar o minoritate în Principat. Majoritatea covârșitoare a nobilimii maghiare și a secuilor era calvină, iar sașii erau luterani. Încă din anul 1566, sub presiune calvină, episcopul catolic din Alba Iulia a fost alungat din țară. Principii calvini au urmărit, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în tot cursul secolului al XVII-lea, slăbirea Bisericii catolice și întărirea Bisericii calvine. La începutul secolului al XVIII-lea raportul de forțe s-a schimbat însă în favoarea catolicilor. Transilvania intra în componența unei monarhii a cărei religie de stat era catolică. Puterea imperială a sprijinit de data aceasta Biserica catolică. Maghiarii catolici au căutat să se organizeze separat și din punct de vedere politic. Precum

¹ Cu aceste cuvinte se inaugura acum șapte ani, la Facultatea de Teologie Catolică a Universității din Viena, în cadrul catedrei de *Istorie și Doctrină a Bisericilor Răsăritene*, un seminar teologic urmărind analizarea comparativă a orientărilor istoriografice a trei istorici, unul ortodox (Mircea Păcurariu), unul catolic (Ernst Christoph Suttner) și unul greco-catolic (Octavian Bârlea), privitoare la unirea cu Biserica Romei din Transilvania în secolul al XVIII-lea. Noi, cei prezenți pe atunci la acel seminar, ne-am propus nu doar stabilirea consensului, respectiv a disensului, ci în primul rând o comparație a motivării pe baza izvoarelor a afirmațiilor celor trei istorici.

remarca istoricul bisericesc Friedrich Teutsch, „confesiunile au fost și aici ca și în celelalte părți partide politice”². În planurile sale politice, guvernul din Viena s-a putut baza doar pe partidul catolicilor din Transilvania. Odată cu trecerea Transilvaniei în stăpânirea Habsburgilor catolici, puterea calvinilor trebuia slăbită, în vederea întăririi confesiunii catolice care era cea mai slabă³.

Atragerea religioasă a românilor transilvăneni (aproximativ jumătate din populația Principatului) la unirea cu Biserica Romei corespundea cerințelor specifice ale politicii habsburgice în Transilvania:

- sprijinirea catolicilor din Transilvania cel puțin, în realizarea unui
- echilibru numeric cu credincioșii celorlalte confesiuni⁴
- creșterea rolului politic al statusului catolic ardelean⁵
- controlarea tendințelor centrifuge ale stărilor protestante⁶
- înfrângerea particularităților locale în interesul centralizării birocratice austriece și a uniformizării⁷
- ruperea legăturilor de orice natură cu românii ortodocși din Țara Românească și Moldova⁸.

Iezuiții. Activitatea iezuiților în Transilvania este prezentată în mod diferit în expunerile istorice care abordează acest subiect:

- acțiunea lor de atragere a românilor ortodocși la unirea cu Biserica Romei a fost o componentă a mișcării catolice de uniune în spațiul Bisericii răsăritene, trăgându-și originea din intențiile contrareformatoare propagate de Curia papală⁹.
- misiunea lor era aceea de a pune în aplicare instrucțiunile emise în anul 1669 de Congregația “De Propaganda Fide” pentru misionarii din Răsărit, după care unirea cu Roma avea să aibă loc după normele sinodului florentin, deci prin recunoașterea celor patru puncte stabilite de sinod și cu păstrarea în continuare a ritului oriental. Instrucțiunile venite de la Propaganda Fide aveau ca principiu egalitatea ritului latin cu cel oriental¹⁰.
- Habsburgii au apelat la sprijinul iezuiților în vederea schimbării raportului de forțe în favoarea catolicismului. Opera lor, secondată de cea a cardinalului Kollonich și a împăratului Leopold I, a dus la dezbinarea Bisericii românești din Transilvania. În încercările lor de atragere a românilor la unirea cu Roma, iezuiții au profitat de nemulțumirile clerului ortodox. Pentru atingerea scopului urmărit de ei, s-au folosit de cele mai necinstite mijloace: falsul în acte publice, șantajul, făgăduielile care n-au fost îndeplinite etc.¹¹.
- acțiunea iezuiților apare prezentată ca sprijinind în mod direct orientarea politică bisericească a cardinalului Kollonich. “Unealta cea mai eficientă a lui Kollonich și care întotdeauna a și corespuns așteptărilor în lupta pentru impunerea uniunii a fost Societatea lui Iisus. În problema uniunii în general, în combaterea oponentilor Curții imperiale în Transilvania proveniți din rândurile stărilor și îndeosebi în planificarea și realizarea politicii de uniune la români ordinul iezuit, ce acționa în consonanță cu Kollonich, a exercitat o influență decisivă.

² Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, Bd. II, Hermannstadt, 1924, p. 4.

³ Documentele timpului înregistrează o întărire evidentă a puterii Bisericii catolice în Principat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Chiar dacă în diploma leopoldină din 4 decembrie 1691 toate cele patru religii amintite erau declarate recepte, Maria Tereza considera doar religia catolică ca fiind „religio dominans et dominantis”, celelalte fiind pentru ea doar „toleratae”. Multe ordine catolice (iezuiții, piariștii, paulinii, franciscanii, minoriții, ursulinele) erau bine organizate în țară. Între anii 1730-1773 au activat în Transilvania 335 de iezuiți. În anul 1773, când Maria Tereza a desființat ordinul iezuiților, acesta deținea în Transilvania un colegiu în Cluj cu 40 de membri, trei reședințe în Sibiu, Cluj și Odorheiu Secuiesc, cele mai însemnate instituții de învățământ din Cluj, gimnaziile catolice din Sibiu, Brașov, Cluj și Odorheiu Secuiesc, și strânsă o avere în valoare de un milion de guldeni; vezi Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 61 și 180.

⁴ Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 78.

⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, vol. II, București, 1981, p. 297.

⁶ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, Editura Dacia, vol. I, Cluj-Napoca, 1987, p. 32.

⁷ *Ibidem*, p. 33.

⁸ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 297.

⁹ M. Bernath, *op. cit.*, p. 78.

¹⁰ Octavian Bârlea, *Unirea Românilor (1697-1701); Die Union der Rumänen (1697-1701)*, în *Îndreptarea*, anul XII, nr. 49-50, iulie-decembrie 1990, p. 8; M. Bernath, *op. cit.*, p. 87.

¹¹ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 297.

Deja preoții militari iezuiți ai trupelor imperiale ce au intrat în Transilvania s-au îngrijit de crearea tuturor premiselor în vederea recăștigării pentru Biserică și Casa ereditară a teritoriului pierdut cu un veac și jumătate în urmă.”¹²

Problema sensibilă a celor “patru puncte florentine”: 1) Papa este capul întregii Biserici; 2) Sfânta Împărtășanie se poate face și cu pâine nedospită; 3) Duhul Sfânt purcede de la Tatăl și de la Fiul (*filioque*); 4) În afară de rai și iad mai există un loc curățitor – purgator.

Majoritatea lucrărilor care aparțin istoriografiei ortodoxe identifică acceptarea celor patru puncte cu schimbarea credinței. Datorită faptului că Atanasie ar fi fost împotriva schimbării credinței prin acceptarea celor patru puncte enunțate în varianta latină a manifestului de unire, el n-a semnat acel act “plăsmuit probabil la Viena, în anul 1701”¹³. Spre deosebire de actul emis de Kollonich la 2 iunie 1691, în care acesta condiționa clar privilegiile clerului unit de “mărturisirea și credința în tot ceea ce învață Biserica romano-catolică, și mai ales cele patru puncte deosebitoare” dintre Biserica ortodoxă și catolică, rezoluția din 14 aprilie 1698, care prevedea doar recunoașterea papei, n-ar fi prevăzut și părăsirea credinței lor ortodoxe¹⁴.

Pentru alți autori, unirea florentină propusă de iezuiți (acceptarea celor patru puncte și păstrarea neschimbată a ritului) nu trebuia să însemne pierderea identității proprii Biserici. “În instrucțiunile de la Roma li s-a cerut iezuiților să lucreze ca românii să nu mai condamne tradiția latină și să-și păstreze fidel pe mai departe tradiția lor proprie.”¹⁵

Problematica aceasta a schimbării credinței, pe care ar fi implicat-o acceptarea celor patru puncte în decursul tratatelor de unire trebuie luată foarte serios în discuție. Istoricii bisericești ortodocși neagă categoric ideea schimbării credinței ca motivație în cazul unirii protopopilor români cu Biserica Romei. Cei care acceptă cel puțin validitatea textului de pe prima pagină, ca fiind redactat de protopopi împreună cu unii iezuiți, explică lipsa menționării celor patru puncte tocmai datorită implicației pe care acestea le-ar fi avut: schimbarea credinței. Silviu Dragomir enunță la un moment dat, într-una din lucrările lui, posibilitatea ca protopopii unioniști să fi crezut “că pot să rămână și pe mai departe în credința neschimbată a Bisericii răsăritene, chiar dacă declară că se unesc cu catolicii și că se consideră de acum membri ai Bisericii catolice”¹⁶. Istoricii bisericești uniți, plecând de la validitatea categorică a actului unirii de la 7 octombrie 1698, consideră că, prin acceptarea celor patru puncte, semnatarii actului de unire ar fi dorit unirea “pentru mântuirea sufletelor lor” și doar apoi obținerea de privilegii.

Cardinalul Kollonich. Autoritățile de stat de la Viena au încredințat întregul proiect de unire bisericească a românilor cardinalului Leopold Kollonich, primatul Ungariei, care înregistrase deja un succes important în extinderea unirii printre rutenii Ucrainei carpatine¹⁷.

Conceptul de organizare a regatului Ungariei (*Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*) din anul 1688, a cărui elaborare a fost în capitolele relative la politica bisericească în mod decisiv influențată de Kollonich, cuprinde oarecum programul politicii bisericești și naționale a Vienei pentru următoarea jumătate de veac. Aici este susținut principiul că eforturile religioase nesatisfăcătoare în teritoriile recucerite ale Coroanei Sfântului Ștefan “cele noi cucerite” (“denen neuen aquisten”) pot fi dirijate numai “prin unirea cu Biserica Romei”¹⁸.

În tratativele de unire, Kollonich a promovat principiul tridentin al convertirii individuale. “Nu a respectat indicațiile care au fost date iezuiților în documentele trimise din Roma. El a considerat că trebuie să pretindă din partea românilor un acord clar cu Biserica latină a zilelor lui. De aceea, în momentul încheierii unirii a cerut episcopului român depunerea mărturisirii de credință tridentină și a obligat Biserica română unită să aibă permanent pe lângă ea un iezuit ca “teolog”, care să se

¹² M. Bernath, *op. cit.*, p. 83; vezi și Dan Horia Mazilu, *Românii și creștinismul*, în *O istorie a românilor*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1998, p. 183.

¹³ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 303.

¹⁴ *Ibidem*, p. 299.

¹⁵ Ernst Chr. Suttner, *Unirea bisericească din Transilvania 1697-1761. Străduința pentru comuniune sacramentală între Bisericile surori degenerate în convertirea creștinilor ortodocși la catolicism*, în *Teologia*, 1997, nr. 2, p. 47.

¹⁶ Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1990, p. 40 (extras din *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9-10, 1962)

¹⁷ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 33.

¹⁸ M. Bernath, *op. cit.*, p. 82.

îngrijească ca aceasta să fie marcată tot mai mult de gândirea apuseană. A pus la îndoială însăși eclesialitatea Bisericii românești din Transilvania și a trecut la o rehirotonie “sub conditione” a episcopului care a acceptat unirea. De la acceptarea comuniunii între două Biserici surori, care se bucură de o cinstire egală, care urmau să-și păstreze fiecare propriile tradiții, așa cum s-a intenționat la origine, s-a ajuns la o rehirotonie și, astfel, la o dovadă de favoare față de români din partea Bisericii catolice, care se considera singură mântuitoare. Aceștia au fost încorporați în arhiepiscopia cardinalului Kollonich, care era marcat de ideile Contrareforme.

Datorită faptului că iezuiții au purtat tratativele cu episcopii Teofil și Atanasie în duhul sinodului de la Florența, țelul a fost desigur, la origine, o unire între două Biserici: între întreaga eparhie română și întreaga Biserică latină. O unire încheiată în această formă s-ar fi extins desigur asupra tuturor credincioșilor români din Transilvania. Atunci când cardinalul Kollonich și episcopul Atanasie au întreprins ultimul pas, au considerat mai departe să încheie un acord care ar fi avut valabilitate pentru toți românii din Transilvania. Totuși, ei s-au înșelat în această chestiune, deoarece comunitățile parohiale românești din unele locuri s-au opus episcopului Atanasie când au aflat că acesta s-a lăsat hirotonit pentru a doua oară. Datorită faptului că în decursul tratativelor s-a recurs la îndepărtarea de la gândirea florentină, încheierea Unirii a determinat o ruptură între români.¹⁹ I s-a cerut episcopului Atanasie mărturisirea personală tridentină²⁰. “Cardinalul Kollonich și sfetnicii săi au întrecut orice măsură; condițiunile ce au fost impuse vlădicului român fac mai mult impresiunea unor aspre sancțiuni aplicate unui delicvent și sunt fără precedent în istoria unirilor religioase” (conform opiniei istoricului Zenovie Pâclișanu).

Tratativele de unire (episcopul Teofil). Românii erau excluși de la viața social-politică, ei nefiind recunoscuți ca națiune politică²¹. Majoritatea lor era constituită din iobagi. A existat și un număr mic de nobili și boieri cu origine etnică românească²². Însă, datorită faptului că românii din Transilvania erau din punct de vedere juridic și legislativ doar tolerați, nefiind recunoscuți ca națiune politică, puținii români liberi și nobili erau considerați și numărați în rândul națiunii maghiare. Nu le-a fost ușor să găsească posibilitățile pentru îmbunătățirea situației lor politice și bisericești.

În secolele XVI-XVII a existat o puternică acțiune prozelitistă printre români. Mitropoliților ortodocși din Alba Iulia li se fixaseră condiții foarte grele de păstorie. Unii ierarhi au fost înlăturați din scaun pentru neîndeplinirea condițiilor impuse de calvinii. Pe lângă situația economico-socială foarte grea amintită mai sus (erau iobagi), între anii 1683-1699, în timpul războiului turco-austriac, preoții au trebuit să plătească unele dări suplimentare foarte mari²³. Pe acest fond al greutăților numeroase cu caracter diferit, social și bisericesc, au început tratativele de unire.

Dacă istoricii bisericești uniți vorbesc despre existența unor sinoade de unire cu Biserica Romei (1697 cu 12 protopopi, 1698 cu 38 de protopopi, 1700 cu 54 de protopopi), acceptate și de majoritatea istoricilor laici români și străini, istoricii ortodocși, în majoritatea lor, contestă existența acestora. Există considerația că iezuiții ar fi plăsmuit istoria celor trei sinoade, pretinzând că românii (întregul cler și popor) s-ar fi unit cu Biserica Romei, aceste sinoade fiind “pure născociri ale iezuiților în vederea întăririi propagandei lor unioniste”²⁴. Dacă totuși unii din istoricii ortodocși vorbesc despre tratative de unire duse de mitropolitul Teofil cu iezuiții, contestând însă sinoadele unioniste, alții consideră că “mitropolitul Teofil n-a fost amestecat în nici un fel de tratative de unire a Bisericii sale cu cea catolică”²⁵.

¹⁹ E. Chr. Suttner, *op. cit.*, p. 48.

²⁰ O. Bârlea, *op. cit.*, p. 43.

²¹ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation*, Düsseldorf, 1976, p. 91. Bruckenthal afirma în anul 1773 următoarele despre statutul politico-juridic al românilor: „Românii nu sunt o națiune politică în înțelesul legislativ, ci doar o plebe, un popor, ei sunt tolerați de legi, dar în același timp sunt excluși de la toate libertățile și drepturile celorlalte națiuni. Ei nu constituie nici o stare anume sau un cerc, ci sunt împărțiți între celelalte națiuni și cercuri, și locuiesc la sate. De aceea ei nu au legi”.

²² E vorba de puținii nobili care dețineau unele domenii, fiind eliberați de datoriile și obligațiile iobagilor, de asemenea de cei aproape 1400-1500 de boieri din districtul Făgărașului, ca și de cele 230 familii de pușcași din zona sud-estică a Transilvaniei, precum și de apărătorii cetăților care aveau și ei unele privilegii. A se vedea la Mathias Bernath, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972, p. 140.

²³ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 297.

²⁴ *Ibidem*, p. 307.

²⁵ *Ibidem*, p. 298.

Tratatul de unire (mitropolitul Atanasie, protopopii români și actul de unire din 7 octombrie 1698). Antecedentele și desfășurarea tratatelor de unire din 1698 constituie până în ziua de astăzi un obiect al controverselor dintre istoricii bisericești uniți și cei ortodocși. Mult disputată este îndeosebi problema autenticității documentului unirii, ale cărui lacune și contradicții alimentează de fapt speculațiile. Dacă istoricii uniți recunosc validitatea integrală a declarației de unire în cadrul unui sinod unionist, istoricii ortodocși au opinii diferite, nuanțate, deosebindu-se în interpretare chiar între ei. Ne vom permite prezentarea opiniilor câtorva dintre istoricii ortodocși mai cunoscuți.

Ioan Lupaș: “În toamna anului 1698 s-a redactat un manifest întărit cu iscăliturile și pecețile lor de 38 protopopi, care neliniștiți în sufletul lor de pasul făcut și neîncrezători în făgăduielile împăratului, au ținut să adauge la sfârșitul manifestului ca legea să stea pe loc. Mitropolitul Atanasie nu a iscălit manifestul unirii. De aceea a început a fi bănuț din partea iezuiților, care nu aveau încredere în statornicia lui.”²⁶

“Însuși Atanasie Anghel a trecut prin grele zbuciumări sufletești până s-a putut hotărî să semneze manifestul unirii din 7 octombrie 1698. O grăitoare dovadă despre neliniștea lui sufletească e adaosul final. După semnarea acestui manifest, atitudinea lui a rămas timp de doi ani și mai bine atât de șovăitoare încât iezuiții erau în drept să se îndoiască de catolicismul lui. Superiorul iezuiților din Sibiu, Christofor Gebhard relatează că fiind Atanasie întrebat de Dindar, omul lui Constantin Brâncoveanu dacă e unit sau nu, a răspuns că nu este unit ... Dus la Viena, izolat de toți cei care ar fi putut îndrăzni să-l oprească de pe povârniș, Atanasie nu a mai fost în stare să reziste presiunilor care i-au smuls falsul jurământ de la începutul lui aprilie 1701. S-a înregistrat atunci «cel mai înjositor act public săvârșit până atunci de vreun vlădică românesc» (Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția II, București, 1932, vol. II, p. 34).”²⁷

Silviu Dragomir, în lucrarea sa *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, volumul I, Sibiu, 1920, recunoaște tratativele de unire duse de Atanasie și protopopii români. “Mitropolitul Atanasie a îngăduit să circule între protopopii săi o listă cu menirea de a culege iscălituri de aderență în favorul Unirii (a se vedea mărturia protopopului Mihai din Călata) ... Se găsiră 38 de protopopi care să se unească cu biserica romano-catolică în condițiile semnalate de decretul regelui și ale cardinalului Kollonich. În colaborare cu iezuiții se plămădise atunci celebrul act de unire.”²⁸ “Tot odiul pentru neînțelegerile ce s-au ivit mai târziu din interpretarea acestui act cade asupra celor 38 de protopopi care și-au formulat în românește condițiile de unire foarte naiv și în termeni vagi, fără să dea postulatelor lor o formă fixă și hotărâtă. Ei au scris apoi și textul latin, căruia s-au dat cu sau fără voia lor, sancțiune efectivă în fața publicității ... De o amăgire deci, nu poate fi vorba, ci cel mult de lipsă de experiență și înțelepciune politică la protopopii români.”²⁹ “Protopopii, cu puține excepții se declaraseră pentru unire iar anume liste care circulau între preoțimea de la sate vor fi izbutit să culegă destule nume pentru acțiunea vlădiciei. O însemnată parte a clerului românesc, partea covârșitoare s-a unit prin urmare, cu catolicii. Statisticile de mai târziu arată însă, că și în vremurile cele mai grele, a cincea parte a preoțimii a rămas credincioasă bisericii răsăritene.”³⁰

Într-un studiu amplu publicat în anul 1962, Dragomir revine asupra expunerilor făcute în 1920, atribuind inițiativa tratatelor de unire nu protopopilor, ci lui Atanasie. “Discuțiile pentru încheierea unirii le-a condus Atanasie, ajutat poate de doi-trei protopopi de încredere. Lui îi transmit protopopii, după mărturia lui Mihai din Călata, lista cu semnăturile și cu pecețile din care nu reiese nici un strop de entuziasm pentru schimbarea de credință. E drept, că văzându-se în posesia celor 38 de semnături, mitropolitul adaugă rândurile din codicil, exprimându-se impersonal, cu intenția evidentă de a obține mai mult decât i se făgăduiește. Codicilul poate să-i fi servit și de pretext pentru a nu semna un act formal de unire ... În sinod însă, nu s-a dezbătut această problemă, nici nu s-a luat vreo hotărâre formală, dar e posibil ca Atanasie să-i fi predat lui Barany semnăturile protopopilor

²⁶ Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Editura Scripta, București, 1993, p. 140.

²⁷ Idem, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 199.

²⁸ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 10-11.

²⁹ *Ibidem*, p. 13.

³⁰ *Ibidem*, p. 37.

care-l autorizau să trateze unirea.”³¹ Îmbinarea semnăturilor cu cele două texte constituie pentru Dragomir o “manoperă frauduloasă”.

Manualul de Istoria Bisericii Române, volumul II, București, 1957, elaborat de Ștefan Lupșa, Gheorghe Moisescu și Alexandru Filipașcu: “Protopopii au primit uniația prin mărturisirea lor din 7 octombrie 1698 dar în formă ușoară, oferită de împărat, nu în a lui Collonici. Actul de unire a fost întocmit de către protopopul Gheorghe din Daia, notarul soborului, după un proiect latin al lui Baranyi, din care înlăturase primirea întregului catolicism și a celor patru puncte. Îscăliturile le puneau cu cirilice cei câțiva protopopi amăgiți de Barany.”³²

Mircea Păcurariu contestă atât sinodul de unire cât și vreo declarație de unire întocmită la 7 octombrie 1698. Considerațiile privitoare la declarația de unire sunt următoarele: datorită obiecțiilor de ordin formal (trei foi dintre care una lipită, cu două adaosuri ulterioare; lipsa iscăliturii mitropolitului; notarășul – secretarul – sinodului nu semnează imediat după mitropolit ci în rând cu ceilalți protopopi; transcrierea în latinește a numelor de localități este cu multe greșeli; traducerea defectuoasă a textului românesc), manifestul este un fals săvârșit de iezuiți. “Nu e exclus – spune părintele profesor Păcurariu – ca actul să fi fost redactat la începutul anului 1701, când Atanasie a fost chemat la Viena, și când s-a constatat că nu există nici o declarație de unire. În cursul tratativelor de atunci, Atanasie va fi scris și acel codicil de la pagina 5. Iezuiții au ascuns acest act pentru a nu fi prinși cu acest fals.”³³ Pe de altă parte, profesorul Păcurariu analizează foarte pertinent falsul “manifest de unire”, concluzionând că “la baza acestei uniri stăteau interese de ordin material. Este limpede că unirea nu era determinată de frământări de conștiință sau de vreo nemulțumire a clerului împotriva legii lor. Dimpotrivă, post-scriptumul de pe prima pagină ca și codicilul de pe pagina a 5-a cereau răspicat păstrarea integrală a doctrinei ortodoxe (legea) a organizării bisericești și a cultului.”³⁴

Profesorul Aurel Jivi vorbește într-un studiu al său despre un sinod convocat de Atanasie în septembrie 1700, în care s-a realizat încheierea formală a unirii³⁵. Diferențele dintre cele două texte, român și latin, au oferit desigur, până în ziua de azi, autorilor ortodocși un prilej să vorbească, cum menționam mai sus, despre o falsificare iezuită și, prin urmare, să conteste legalitatea sau chiar faptul însuși al declarației de unire din 7 octombrie 1698. “Rămâne incontestabil faptul că în varianta română, spre deosebire de varianta latină, lipsește orice referire la cele patru puncte, că în varianta română însăși obligația recunoașterii primatului papal poate fi doar implicit înțeleasă.”³⁶

Mathias Bernath propune ca în această problemă foarte sensibilă să se plece totuși de la comportamentul clericilor români (prudența suspicioasă – cum este exprimată aceasta în cele două restricții), care ar face ca actul unirii să pară “întru totul verosimil. Că nici o partidă nu a fost mulțumită cu conținutul concret al documentelor unirii – românii nu preiau nici măcar cele patru puncte în programul lor, iezuiții însă mult mai mult decât acestea – este de fapt caracteristic pentru «gâlceava în chestia unirii».”³⁷

Motivația clericilor români în tratativele pentru unirea cu Biserica Romei trebuie căutate tocmai în condițiile foarte clare pe care le pun dintru început aceștia: păstrarea neștirbită a doctrinei (legii) ortodoxe, a cultului și a organizării canonice pe care le aveau până atunci și obținerea privilegiilor deținute până atunci doar de clericii aparținători celorlalte confesiuni recepte din Transilvania. La 14 iulie 1699, guvernul transilvan semna la Curții din Viena că “principii de sectă grecească din țările vecine sunt indispuși din pricina acțiunii începute pentru schimbarea religiei românilor din Transilvania. Transilvanii nu vor fi însă de nici un folos religiei catolice căci în realitate nu sunt nici catolici nici uniți, nici iubitori sau aderenți ai catolicilor, ci urmăresc numai scopul să scape de dări și de servitute.”³⁸

³¹ Idem, *Românii din Transilvania* ..., p. 40.

³² Ștefan Lupșa, Gheorghe Moisescu și Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, vol. II, București, 1958, p. 144-145.

³³ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 303.

³⁴ *Ibidem*, p. 302.

³⁵ Aurel Jivi, *Relațiile Mitropoliei de Carloviț cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5-6, 1970, p. 589.

³⁶ M. Bernath, *op. cit.*, p. 122.

³⁷ *Ibidem*, p. 123.

³⁸ I. Lupaș, *Contribuțiuni documentare* ..., p. 198, apud Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, p. 537.

Orientarea istoricilor bisericești uniți se deosebește de cea a ortodocșilor și în ceea ce privește motivația care a stat la baza actului de unire a clerului român cu Biserica Romei. Potrivit considerațiilor lui Octavian Bârlea, “la îndemnul Bisericii Catolice, românii au primit Unirea pentru mântuirea sufletelor lor. Au voit însă să-și păstreze ritul propriu. Sfințirea lor primită o considerau deja valabilă. Unirea trebuia să reprezinte pentru ei desăvârșirea vieții lor religioase. În al doilea rând, românii au înțeles cuvântul împăratului ca ofertă a unei noi baze sociale și politice.”³⁹

Urmașul lui Atanasie, **episcopul Ioan Patachi**, care a fost numit episcop după zece ani de sedisvacanță, a reprezentat și a impus o eclesiologie tridentină. A căutat să impună credincioșilor români învățătura de credință latină și ritul Bisericii apusene⁴⁰. Este interesant de analizat protestul protopopilor români împotriva alegerii acestuia ca episcop. Motivele principale pentru care s-au opus în mod repetat alegerii lui Patachi ca episcop unit au fost următoarele:

- a nesocotit ritul Bisericii române, prin trecerea la ritul latin
- era prea absolutist
- ar fi vrut să reformeze liturgia⁴¹.

Episcopul Inochentie Micu. Activitatea episcopului român unit Inochentie Micu (1728-1751, din 1744 în exil la Roma) a marcat de asemenea situația confesională în Principat. El a fost mai întâi un conducător politic național al românilor și doar apoi un conducător religios. A văzut în unirea cu Biserica Romei posibilitatea obținerii de drepturi sociale și politice pentru români. Nu a impus românilor uniți o eclesiologie catolică tridentină sau noi structuri bisericești, cum a făcut spre exemplu înaintașul lui, Ioan Patachi. A dus o luptă necurmată împotriva instituției teologului iezuit impusă Bisericii române unite prin încheierea finală a unirii la Viena în anul 1701.

După o jumătate de secol în care românilor uniți nu li s-au acordat privilegiile promise, aceștia au început să se îndoiască de unirea cu Biserica Romei, încheiată de mulți români din motive materiale.

Împărăteasa Maria Tereza. Întărirea și răspândirea unirii cu Biserica Romei a fost unul din telurile cele mai importante ale guvernării Mariei Tereza, împărăteasa fiind determinată la aceasta de motive bisericești și politice. Ca și catolică zeloasă, a fost convinsă de caracterul sacramental, de fundamentarea metafizică a funcției ei domnitoare și de caracterul soteriologic exclusivist doar al Bisericii catolice. A considerat catolicismul singura religie adevărată și a respins orice altă confesiune sau concepție de viață. Și motivele politice au jucat un rol semnificativ în luarea ei de poziție. Principiul „un rege, o lege, o credință” era considerat la acea vreme încă valabil⁴². Unitatea de credință urma să constituie pentru monarhie un puternic element de unitate politică⁴³. Privitor la principatul Transilvaniei, politica de catolicizare trebuia să constituie și un element de contrabalansare în fața elementului puternic al maghiarilor, sașilor și secuilor protestanți⁴⁴.

Trupele militare imperiale. Curtea din Viena a acordat o atenție deosebită securității interne și militare a Transilvaniei, aceasta constituind o zonă de graniță în sudul Imperiului. Principatul trebuia să dețină rolul unui bastion de apărare în fața Imperiului Otoman în care se aflau incluse și Moldova și Țara Românească. Misiunea armatei imperiale prezentă în Principat a fost trasată mereu foarte precis și ferm de către Consiliul aulic de război din Viena⁴⁵.

Între anii 1761-1764 a avut loc militarizarea graniței transilvane. Dacă la început au fost primiți în rândul trupelor militare de grăniceri doar români uniți, începând cu anul 1764 s-a acordat și celor ortodocși dreptul de a se înregimenta.

³⁹ O. Bârlea, *op. cit.*, p. 53.

⁴⁰ E. Chr. Suttner, *Beiträge zur Kirchengeschichte der Rumänen*, Wien, München, 1978, p. 224.

⁴¹ Octavian Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische unierte Kirche zwischen 1713-1727*, „Acta Historica”, tom VI, München, 1966, p. 27.

⁴² Richard Potz, *Die Donaumonarchie als multikonfessioneller Staat*, München, Eichenau, 1994, p. 49.

⁴³ Gotthold Dorschell, *Maria Theresias Staats und Lebensanschauung*, Gotha, 1908, p. 32.

⁴⁴ E. Turczynski, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁵ În arhiva de război din Viena am descoperit mai multe instrucțiuni militare foarte cuprinzătoare în acest sens (Hofkriegsrätliche Kanzlei VII, 1751, nr. 300).

Comandamentul militar a fost primul organ al politicii imperiale de centralizare. Generalul militar din Transilvania nu era subordonat conducerii locale. „El a fost fără îndoială adevăratul domn din Transilvania.”⁴⁶ Generalii au fost mereu și oameni politici, ei amestecându-se adesea în chestiunile politice ale Principatului. Unii dintre ei au fost în același timp și guvernatori.

Granița transilvană a îndeplinit și un rol sanitar. De-a lungul graniței a fost organizat un cordon sanitar pentru a ocroti Principatul care se afla în monarhie de ciuma care izbucnise și se răspândea în sudul Carpaților. Există un aspect în dispozițiile privitoare la interdicția trecerii graniței în perioadele de criză sanitară, care a marcat și pe unii dintre preoții români ortodocși care plecau sau veneau din Moldova și Țara Românească în Transilvania. Nerespectarea dispozițiilor militare sanitare atrăgea după sine pedeapsa. Documentele arhivelor indică și cazul unor preoți ortodocși care, nerespectând timpul de carantină la graniță, au fost urmăriți, pedepsiți și readuși apoi în zona de carantină⁴⁷.

Conferințele ministeriale din Viena și opiniile miniștrilor Bartenstein, Kaunitz și Uhlfeld privitor la unirea bisericească din Transilvania. Propunerile consilierilor imperiali și rezoluțiile finale ale împărătesei Maria Tereza sunt o expresie convingătoare a atitudinii și a politicii bisericești a Curții din Viena față de românii ortodocși din Transilvania. Situația unirii cu Biserica Romei în Principat la mijlocul secolului al XVIII-lea și metodele răspândirii ei pe viitor, toleranța exercițiului religios, chestiunea jurisdicției asupra românilor ortodocși și numirea unui episcop ortodox propriu pentru ei au fost teme de primă importanță asupra cărora miniștrii din Viena s-au pronunțat diferit până în anul 1761.

Unii miniștri, în special cancelarul aulic transilvan și ministrul pentru chestiunile transilvane Uhlfeld, au susținut opinia că înainte de anul 1744 întreg poporul român din Transilvania în afară de trei localități (Brașov, Făgăraș și Sibiu) a fost unit⁴⁸. Opinia celor doi miniștri era că și după anul 1744 majoritatea poporului român a rămas mai departe în Biserica unită. În cadrul conferințelor ministeriale ei au propus toleranță religioasă doar pentru acei credincioși ortodocși care locuiau în cele trei localități. În același timp au propus pedepsirea persoanelor străine sau localnice care au îndemnat poporul la părăsirea uniției. Cei care părăsiseră Biserica unită urmau, potrivit opiniei lor, să fie readuși la unirea cu Biserica Romei prin metode misionare creștine pozitive⁴⁹.

Au fost alți miniștri, precum președintele Deputației aulice ilirice Bartenstein și cancelarul de stat Kaunitz, care au susținut ca acelor persoane care după anul 1744 s-au declarat neunite să li se acorde toleranță religioasă. Bartenstein a cerut folosirea de mijloace moderate pentru promovarea unirii, refuzând asprimea și măsurile violente⁵⁰. A considerat ura împotriva „neuniților” ca fiind păgubitoare unirii⁵¹. A căutat să pună la îndoială opinia care se impusese deja la Curtea din Viena, cum ca întreg poporul român ar fi fost unit. El s-a străduit să arate că și înainte de 1744 au existat mai mulți români neuniți decât cei din cele trei localități amintite și că situația unirii a fost șubredă și înaintea acestui an. Cancelarul imperial și de stat Kaunitz a criticat mai ales măsurile de constrângere confesională aplicate „neuniților” și a propus metode pașnice, creștine⁵².

Până în anul 1759 Curtea din Viena a acordat o toleranță religioasă publică doar credincioșilor ortodocși din Brașov, ulterior și celor din Făgăraș și Sibiu. Despre aceștia se știa la Viena că dintru început (1698-1701) n-au îmbrățișat unirea cu Biserica Romei. Li s-a permis să-și țină slujbele în bisericile pe care le dețineau și să aibă chiar și după 1739 preoți hirotoniți în Țara Românească⁵³.

⁴⁶ Kalman Benda, *Das Grossfürstentum Siebenbürgen...*, p. 149.

⁴⁷ Österreichische Staastarchiv Wien, HKR, *Protocoll Registratur 1745*, fol. 930, 31 martie, nr. 858.

⁴⁸ Österreichische Staastarchiv Wien, HHStA, *Illyrico-Serbica*, Kt. 4, Conv. 1, 26 aprilie 1756, fol. 105^V.

⁴⁹ *Ibidem*, fol. 102^V.

⁵⁰ Österreichische Staastarchiv Wien, HHStA, *Staatskanzlei-Vorträge*, Kt. 59, 21 martie 1748, fol. 114^F: „... die gelindere mittel vor denen schärfe von zwangsmitteln vorher zu gehen haben“.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Arhivele Naționale. Direcția Județeană Sibiu, *Colecția Rosenfeld*, H. 6-9, nr. 33, fol. 562.

⁵³ Österreichische Staastarchiv Wien, HKR, *Protocoll Registratur 1748*, fol. 466^V-467^F, 20 martie, nr. 247: „... der pro administratione spiritualium aus der Wallachei herübergekommene Schismatische Gaistliche zu Kronstatt admittiret ...“.

Intervențiile rusești la Curtea din Viena au determinat pe imperiali să dispună, după anul 1750, și pentru ceilalți români care se considerau neuniți o toleranță privată⁵⁴. Țarina Elisabeta Petrovna, care întreținea relații bune cu împărăteasa Maria Tereza, a îndemnat în anul 1750 și în anii următori pe ambasadorii ruși din Viena să stăruie pentru libertatea religioasă a românilor ortodocși. Conferința miniștrilor din 7 noiembrie 1750 a constatat faptul că, din motive politice, trebuie să se acorde atenție intervențiilor Rusiei. Propunerile miniștrilor au determinat-o pe Maria Tereza să semneze în aceeași zi două decrete, unul adresat guvernatorului, celălalt guvernului transilvan. „Neuniților” li se acorda o toleranță privată, iar celor din cele trei localități amintite și dreptul de a sluji în biserici. Această hotărâre n-a fost făcută publică, dar a fost trimisă în secret guvernatorului. „Schismaticii” nu trebuiau pedepsiți pentru că au părăsit unirea sau pentru că n-au voit să se unească. Dacă urmau să-și țină cultul în casele private, trebuiau trecuți cu vederea, cu condiția ca să facă aceasta în liniște. Trebuiau să returneze uniților bisericile luate și să nu provoace tensiuni împotriva uniației⁵⁵. Prin decretul din 13 iulie 1759 s-a acordat oficial toleranță religioasă tuturor românilor din Principat care se considerau „neuniți”.

Opiniile miniștrilor Bartenstein și Kaunitz au fost hotărâtoare în această privință. În ultimii ani ai deceniului al VI-lea propunerile lor au avut mare greutate în fața împărătesei, care le-a preluat în deciziile finale. Pe baza referatelor redactate în cadrul conferințelor ministeriale se desprinde faptul că, pentru menținerea poporului în Biserica unită, o grupare remarcabilă a miniștrilor a propus exemplele pozitive, catehizarea credincioșilor, respingând măsurile de constrângere confesională. Nu s-a propus o impunere generală forțată a uniației. În pofida unei opinii unanime care să se fi impus în cadrul conferințelor ministeriale din Viena, a învins tot mai mult ideea că însăși unirea și liniștea publică a Principatului pot fi asigurate mai bine prin acordarea toleranței pentru românii „neuniți”⁵⁶.

Opoziția la adresa unirii cu Biserica Romei. Istoria Bisericii unite, pe parcursul primelor decenii, a fost departe de a fi pașnică. A doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost una din perioadele cele mai tensionate ale istoriei Transilvaniei. „Niciodată în istoria lor de un mileniu și jumătate, satele românești n-au cunoscut o viață atât de tensionată și neliniștită ca în acest timp. A fost o succesiune halucinantă de lumini și umbre, în fața căroră cercetătorul de azi rămâne uimit și contrariat: să se minuneze de izbucnirile de lumină, sau să se înfioare în fața întunericii negru ca adâncul iadului? Documentele vremii ne îndreptățesc să facem și una și alta.”⁵⁷

Încă în timpul negocierilor între Curte și Atanasie, împăratul Leopold a primit vești îngrijorătoare despre românii care emigrau în Țara Românească datorită îngrijorării pentru soarta Bisericii lor⁵⁸. La 13 martie 1701, pe când Atanasie se afla încă la Viena, înainte cu douăsprezece zile de a fi hirotonit din nou preot și episcop, **Pater Ianoș**, negustor bogat din Sibiu, a scris episcopului român o scrisoare în care îi atrăgea atenția asupra primejdiei în care se afla. După ce-i scrie că unirea o doresc numai preoții pentru a-și asigura avantaje, Pater Ianoș continuă: „Și apoi socotește că mai mulți îs mirenii decât popii. Noi pentru nemeșugul popilor n-om primi mai mult de ce avem dat, cum au trăit până acum, trăiască...” Scrisoarea se încheie cu declarația că, dacă împăratul va cere “să-i slujim cu trupurile, lut ne vom face sub tălpile și sub biruința Înalției sale. Iară legea, au rea au bună, nimica nu vom mișca, nici avem primi mai mult, până nu va fi cu voia și a tuturor mirenilor nu numai a popilor. Iar, de primește Sfinția Ta și popii, numai voi să fiți iar noi nu vom fi.”⁵⁹

După întoarcerea sa de la Viena, Atanasie a convocat sinodul general pentru 25 iunie 1701, prima joi după Rusalii, când a avut loc și instalarea sa oficială ca episcop unit. Cronica bisericii din Șchei confirmă faptul că au fost prezenți foarte mulți clerici și credincioși. Înainte de a se îndrepta spre Alba Iulia, **brașovenii** au cerut sfatul lui David Corbea, omul de încredere al lui Brâncoveanu, care

⁵⁴ E. Turczynski, *op. cit.*, p. 129. A se vedea și Österreichische Staastarchiv Wien, HHStA, *Illyrico-Serbica*, Kt. 4, Conv. 1, 26 April 1756, fol. 94, și George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 408.

⁵⁵ Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, p. 253.

⁵⁶ Karl Heinz Frankl, nota făcută - în calitate de al doilea referent științific - în referatul tezei de doctorat intitulată *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania în timpul Mariei Tereza*, de Mihai Săsăujan, susținută la Viena în noiembrie 1996.

⁵⁷ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Unite*, partea a doua, 1752-1783, în *Perspective*, nr. 53/60, iulie 1991-iunie 1993, p. 30.

⁵⁸ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 42, apud E. de Hurmuzaki, *Documente*, V/1, p. 536-538 - raport al guvernatorului Transilvaniei către împărat din 14 iulie 1699.

⁵⁹ Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 140.

i-a sfătuit să se împotrivescă lui Atanasie. Un raport al iezuiților indică faptul că la ușa fostei biserici mitropolitane din Alba Iulia trei români (un preot și doi mireni), reprezentanți ai brașovenilor, strigau că nu pot accepta instalarea unui episcop unit cu catolicii în biserica zidită de voievozii din Țara Românească⁶⁰.

Două zile mai târziu, la 27 iunie 1701, tot brașovenii au înaintat protonotarului Ioan Sarosi un protest oficial contra unirii. Protestul a fost semnat de opt preoți din Brașov și împrejurimi, de doi "gocimani" și de câțiva negustori greci. Aceștia mărturiseau că vor să rămână în legea grecească și vor purta pe mai departe sarcinile, neprimind ademenitoarele privilegii promise în schimb pentru lepădarea credinței⁶¹.

La 5 august 1701, **patriarhul ecumenic Calinic al Constantinopolului** a rostit grea afurisenie asupra lui Atanasie, comunicată printr-o lungă scrisoare adresată credincioșilor români. Atanasie, pe care-l numește Satanase, este atacat cu deosebită violență, numindu-l lup mâncător de sânge în mijlocul oilor lui Christos care se silește "a junghia și a pierde turma". Este afurisit nu numai el, ci și toți cei care "ar cuteza a se îmbrăca cu dânsul, au a sluji împreună, au ca pe un arhiereu a-l cinsti, au mâna a săruta, sau blagoslovenie și sfințenie de la dânsul ar primi, sau venit bisericesc a-i da". Aceștia "să fie afurișiți de Dumnezeu" și "după moarte nedeslegați"⁶².

În luna septembrie 1701, reprezentantul credincioșilor din Alba Iulia, **Gavril Nagyszegi**, și-a declarat intenția de a revitaliza ortodoxia prin redeschiderea bisericilor închise și prin promovarea serviciului divin "în conformitate cu vechea credință"⁶³.

La 3 mai 1702, **mitropolitul Teodosie al Țării Românești** i-a scris lui Atanasie o scrisoare plină de durere și amărăciune, numind a doua hirotonie "o comedie": "Să știi că timpul acestei vieți este scurt și după sfârșitul lui vei merge în iad cu toți aceia cari te-ai despărțit de comunitatea credincioșilor ... Înșelat de onorurile lumești calci în picioare sfânta maică biserică răsăriteană ... Ai crezut că printr-o nouă sfințire vei dobândi mai mare cinste și cinstea aceasta te-a orbit ca să nu vezi că aceea n-a fost sfințire ci comedie și prin ea ai luat asupra ta lanțul de foc al iadului și ai pornit pe calea întinericului părăsind calea luminii ... Îți scriu această scrisoare cu lacrimi isvorâte din adâncul inimii pe care, alături de mine, le varsă mulți fii ai bisericii răsăritene pentru marea fărâdelege pe care ai săvârșit-o". La scrisoare era anexată și excomunicarea patriarhului Calinic⁶⁴.

La 3 iulie 1702 intervine și **Dosoftei, patriarhul Ierusalimului**. Și el se adresează episcopului Atanasie. După ce îi face aspre muștrări, spunându-i că s-a făcut începător al răutății, călăuză a pieirii, dușman al Sfinților Părinți, înstrăinat și apostat fățiș al sfintei biserici a lui Cristos, îl îndeamnă să-și vină în simțire, să nu se teamă de jurămintele făcute la Viena ci de acelea făcute când s-a sfințit arhiereu și să se întoarcă la ortodoxie "ca să fii episcop ortodocs și adevărat episcop și să înveți pe cei ce sunt în ortodocsie a rămâne în ea nestrămutați"⁶⁵.

După moartea mitropolitului Atanasie Anghel (1713) opoziția s-a întărit. Românii s-au împărțit în două tabere, înregistrându-se pentru o lungă perioadă o confruntare cu consecințe foarte dureroase pentru ambele părți. În perioada 1718-1739 (când Oltenia s-a aflat sub stăpânire austriacă) Curtea din Viena a permis românilor ortodocși din Transilvania să se adreseze pentru problemele lor bisericești episcopului ortodox din Râmnic. După anul 1739 s-a dispus întărirea graniței militare fixată de-a lungul Carpaților. Ieșirea sau intrarea în Transilvania a tuturor persoanelor se făcea cu mare greutate. Era nevoie de pașaport militar și de aprobarea Consiliului Aulic de Război din Viena. Dispozițiile de întărire a securității la graniță au afectat majoritatea populației Transilvaniei, de la clasele politice recepte și până la clasele sociale nerecunoscute din punct de vedere politic. Desigur că circulația peste graniță a afectat și clerul român ortodox, motivele militare alăturându-se celor de natură confesională. Românii ortodocși nu s-au mai putut adresa cu aceeași ușurință episcopului ortodox de Râmnic, Oltenia nemaifiind după 1739 încorporată în Imperiul Habsburgic. Până la această dată rezistența la unire a rămas însă sporadică și izolată.

Până la începutul anului 1744 majoritatea poporului român nu a constatat consecințele unirii încheiate în forma tridentină. Credincioșii n-au constatat nici o schimbare în învățătura, cultul și

⁶⁰ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase ...*, p. 36.

⁶¹ *Ibidem*, p. 38.

⁶² Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 148.

⁶³ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 42.

⁶⁴ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 148.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 149.

organizarea Bisericii⁶⁶. Privitor la îmbrățișarea unirii cu Biserica Romei, documentele vremii prezintă trei categorii sociale:

1. Comunități care știau despre unire, dar au avut un alt concept despre ea, în comparație cu cardinalul Kollonich, care a încorporat Biserica română unită deplin în Biserica Romei. Pentru acești credincioși, unirea nu a fost o chestiune de dogme, de schimbare a credinței, ci o chestiune de atitudine politică – să fie sau să nu fie cu stăpânirea politică a vremii⁶⁷. Ei au avut conștiința că, fiind uniți, păstrează mai departe credința ortodoxă răsăriteană și tradiția înaintașilor lor, ca și anterior unirii.

2. Comunități care n-au știut de trecerea preoților lor la unire și care au primit mai departe de la aceștia serviciile religioase. După anul 1744 au aflat că preoții lor s-au unit cu Biserica Romei și i-au declarat pe țărani ca fiind uniți, fără ca aceștia să știe ceva în legătură cu apartenența lor la Biserica unită⁶⁸.

3. Comunități cărora li s-a înfățișat unirea de la început ca o trădare a credinței și a tradiției înaintașilor și care au refuzat-o de la început.

Evenimentele care s-au derulat la mijlocul secolului al XVIII-lea au determinat o tensiune confesională neașteptat de mare în Principat. Călugărul **Visarion** a venit în anul 1744 în Transilvania și a atras atenția asupra pericolului unirii cu Biserica Romei. A prezentat unirea ca fiind o trădare a legii strămoșești. A îndemnat masele de țărani la revoltă împotriva unirii. A afirmat că preoții uniți au părăsit legea (învățătura de credință) celor șapte sinoade ecumenice și s-au unit cu latinii care sunt fără de lege⁶⁹. Botezurile, cununile și înmormântările săvârșite de preoții uniți au fost declarate fără valoare sacramentală⁷⁰. Preoții uniți trebuiau alungați, iar tainele și ierurgiile repetate cu preoți ortodocși.

Reacția maselor de țărani nu s-a lăsat așteptată. Modul în care călugărul Visarion a condamnat unirea în acțiunea lui i-a determinat pe țărani la acțiuni violente împotriva preoților uniți. Mulți dintre cei care până la 1744 au fost uniți, având până atunci un alt concept despre unire, au părăsit Biserica unită. Țăranii români au interpretat legea (credința și tradiția) ca unul din elementele cele mai importante ale vieții lor⁷¹. Legea n-a fost pentru ei o abstracție dogmatică, ci „ceea ce aveau ei mai intim și mai sfânt”⁷². Ceremoniile religioase și tradițiile populare în care s-au născut erau pentru ei de neclătinat. În anul 1751, mitropolitul din Karlovitz, Pavel Nenadovici, le-a scris românilor transilvăneni despre pericolul de a deveni „nemți”⁷³ (de tradiție latină - n.n.) prin primirea unirii, îmbrățișarea unirii fiind identificată la acea vreme de către mitropolit cu primirea ritului latin. Opoziția poporului n-a avut așadar „nici caracter istoric, nici național”⁷⁴, ci a fost expresia dorinței lor neștrămutate de a rămâne în rânduiala liturgică și spirituală în care s-au născut și au crescut.

Acțiunea călugărului Visarion a fost continuată într-o primă etapă de un număr relativ mare de alți călugări ortodocși străini, care au pătruns în Principat îndemnând mulțimile de credincioși români la alungarea preoților uniți și la părăsirea Uniației. Acțiunea de revoltă și rezistență împotriva unirii s-a manifestat apoi pe plan local, Transilvania, mai ales zona sudică, înregistrând foarte multe conflicte dureroase între românii ortodocși, preoții uniți și autoritățile locale.

Pentru anii 1756-1758 există numeroase rapoarte privitoare la acțiunea preotului **Ioaneș din Galeș**. Episcopul unit⁷⁵ din Transilvania și Cancelaria Aulică transilvană din Viena⁷⁶ au înaintat memorii împotriva lui. A fost arestat în luna mai 1756, condamnat „ad perpetuos carceres”⁷⁷ și ținut sub pază în Sibiu⁷⁸. În luna august a fost transportat la Deva. Aici urma să rămână până la noi ordine și până la încheierea perioadei de carantină impusă la graniță, datorită extinderii ciumei⁷⁹. În iulie 1757 a

⁶⁶ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 323.

⁶⁷ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 42.

⁶⁸ Keith Hitchins, *Die Idee der Nation bei den Rumänen in Transsilvanien*, Bukarest, 1989, p. 65.

⁶⁹ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea întâi, 1697-1751, în *Buna Vestire*, nr. 3-4, 1977, p. 95.

⁷⁰ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 65.

⁷¹ E. Turczynski, *op. cit.*, p. 138.

⁷² Z. Păclișanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, nr. 1, 1978, p. 23.

⁷³ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea a doua (1752-1783), p. 31.

⁷⁴ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 80.

⁷⁵ Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Iași, 1994, p. 124.

⁷⁶ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 256.

⁷⁷ Österreichische Staatsarchiv Wien, HKR, *Protocoll in publicis 1757*, fol. 1781^v, 25 septembrie, nr. 522.

⁷⁸ Österreichische Staatsarchiv Wien, HKR, *Protocoll in publicis 1756*, fol. 1168^v, 9 iunie, nr. 107.

⁷⁹ *Ibidem*, fol. 1767^v, 20 august, nr. 534.

fost dispusă transportarea sa la Graz sau în Italia⁸⁰. Cancelariei Aulice transilvane din Viena i s-a lăsat dreptul de a decide în privința locului acestuia de detenție: “sau într-unul din castelele din Italia sau în fortăreața din Graz”⁸¹. În ianuarie 1758 preotul Ioan era transportat mai departe prin Timișoara și Kosovo spre Graz⁸².

Mișcarea maselor împotriva unirii a luat forme ample mai ales la sfârșitul anilor ‘60 în Transilvania. Pentru restaurarea ortodoxiei s-au angajat în acțiuni bine concertate, mai ales călugărul **Sofronie** și preotul **Ioan din Sadu**. În luna august 1760 preotul Ioan din Sadu a răspândit în comitatul Cluj o circulară⁸³ și a provocat o mișcare populară în comitatul Turda. A fost arestat, fiind transportat la Debrețin⁸⁴. La 22 august se afla închis la Raab⁸⁵. A fost transportat ulterior la Viena, unde a avut la dispoziție o cameră specială, neîncuiată⁸⁶, aflată totuși sub control strict⁸⁷.

În legătură cu acțiunea călugărului Sofronie, în anii 1760-1761 au fost trimise numeroase rapoarte Consiliului Aulic de Război din Viena⁸⁸. La începutul anilor 1760, datorită “valahilor schismatici instigatori din Transilvania”⁸⁹, generalul Montoya a dispus trimiterea în principat a 4000 de croați și a 600 de husari. Mișcarea începută de Sofronie în Transilvania nu putea fi însă oprită. La 25 februarie 1761, “neliniștitul călugăr Sofronie”⁹⁰ a convocat un “sinod”⁹¹, la care au participat peste 2000 de susținători ai săi⁹². Despre toate aceste evenimente petrecute mai ales în sudul Transilvaniei, la granița cu Imperiul Otoman, a fost informat și Consiliul Aulic de Război din Viena, care avea interesul și din punct de vedere strategic militar să păstreze un climat de securitate publică în Principat.

Precum se constată din cele prezentate mai sus, acțiunile călugărului Visarion Sarai (despre care guvernatorul Haller al Transilvaniei spunea că în mai puțin de șase săptămâni a răsturnat întregul sistem al unirii⁹³) și ale celorlalți călugări și preoți ortodocși români sau străini, care au înregistrat momentul de culme în mișcarea populară condusă de călugărul Sofronie de la Cioara și Ioan din Sadu, au provocat o mișcare amplă în rândul maselor de credincioși români, la jumătatea secolului al XVIII-lea. Aceștia au manifestat un mod diferit de percepție a unirii cu Biserica Romei, care a avut ca urmare părăsirea de foarte mulți români a bisericilor unite și îndepărtarea violentă a preoților uniți.

Dacă Consiliul Aulic de Război din Viena și celelalte autorități politice imperiale au perceput, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în mod asemănător unirea din Transilvania, ca fiind îmbrățișată de majoritatea copleșitoare a românilor din Principat, considerând ca ortodoxe doar trei localități aflate în imediata apropiere de granița sudică habsburgică și dispunând, prin urmare, măsuri aspre de pedepsire a persoanelor străine și române care ar fi provocat o schimbare a situației confesionale îmbucurătoare pentru politica religioasă vieneză, realitățile au fost considerabil diferite. Evenimentele petrecute la mijlocul aceluși secol au dezvăluit o altă configurație confesională, determinată desigur și de o nouă orientare eclesiologică cu caracter exclusivist, înregistrată în ambele Biserici, ortodoxă și catolică, respectiv greco-catolică. Consiliul Aulic de Război a trebuit să-și reconsidere aprecierile făcute până atunci și să ia deciziile în funcție de noile realități confesionale transilvănene.

Măsurile împotriva celor care după anul 1744 s-au declarat neuniți și au dorit să păstreze mai departe ritul și credința răsăriteană ortodoxă au fost adesea violente. Jertfa țăranilor ortodocși a fost

⁸⁰ Österreichische Staastarchiv Wien, HKR, *Protocoll in publicis* 1757, fol. 1260, 13 iulie, nr. 329.

⁸¹ *Ibidem*, fol. 1781^v, 25 septembrie, nr. 522.

⁸² Österreichische Staastarchiv Wien, HKR, *Protocoll in publicis* 1758, fol. 41, 5 ianuarie, nr. 96; fol. 63^v, 7 ianuarie, nr. 182.

⁸³ Österreichische Staastarchiv Wien, HKR, *Protocoll in publicis* 1760, fol. 1358, 9 august, nr. 162.

⁸⁴ *Ibidem*, fol. 1358^v, 9 august, nr. 164.

⁸⁵ *Ibidem*, fol. 1423, 22 august, nr. 409.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 40.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, fol. 1199, 1351; HKR, *Protocoll in publicis* 1761, fol. 225, 250, 313, 373, 508, 731.

⁸⁹ Österreichische Staastarchiv Wien, HKR, *Protocoll in publicis* 1761, fol. 250^v, 14 februarie, nr. 284.

⁹⁰ *Ibidem*, fol. 372^v-373, 7 martie, nr. 212.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 64, citat după S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, Anexe, p. 41.

semnificativă și constituie până azi o expresie a voinței lor ferme pentru păstrarea identității tradiționale ortodoxe. Ea marca victoria satului împotriva împăratului.

Motivele reacției covârșitoare a țăranilor români la unirea bisericească cu Roma sunt expuse foarte concludent de Keith Hitchins: acestea “trebuie căutate în primul rând în climatul spiritual al satului. Aici religia ocupa un loc central în lumea ideilor. Religia, într-o măsură mult mai mare decât formele politice sau economice, dădea societății satului coeziunea, deoarece stătea la baza tradițiilor și credințelor seculare ... Violența cu care societatea rurală a întâmpinat unirea bisericii cu Roma trebuie așadar privită drept un act spontan de autoapărare. Unirea amenința cu schimbări drastice; promitea nu numai să pună în pericol salvarea individuală, dar de asemenea să submineze înseși bazele vieții sociale a satului ... Răscoalele împotriva unirii nu au apărut datorită dezacordurilor în doctrină. Cele patru puncte nu au afectat masele de țărani și, precum am văzut, oricum țăranimea susținea că nu știe nimic despre unire. Mai degrabă, răscoala era împotriva ideii de schimbare în credință și obiceiurile de mult statornicite, promovată de către «străini». Țăranii s-au ridicat împotriva preoților uniți cu deosebită furie deoarece aceștia, trecând de partea unirii, violaseră acel spirit de comunitate ...”⁹⁴.

Au existat suferințe și de o parte și de alta. Sugestiv pentru caracterul accentuat confesionalist al unor lucrări de istorie bisericească scrise pe această temă este faptul că istoricii ortodocși pomenesc doar suferințele credincioșilor și ale preoților ortodocși din acea vreme, în timp ce istoricii uniți relatează doar despre suferințele credincioșilor Bisericii lor.

Opoziții împotriva unirii românilor ortodocși cu Biserica Romei s-au înregistrat nu numai în rândul românilor ortodocși înșiși, cum am relatat mai sus, ci și în rândul **stărilor protestante** din Transilvania, care își vedeau pierdute forțele de muncă prin trecerea românilor ortodocși (cu statutul mizer de iobagi și tolerați) la Biserica Romei. Uniți cu Biserica catolică, aceștia deveneau catolici și s-ar fi putut bucura de drepturi sociale și politice, lucru nedorit sub nici un chip de stările protestante.

Episcop ortodox pentru românii ortodocși din Transilvania. Pentru toți ortodocșii din Imperiu, cu excepția românilor ortodocși din Transilvania, ființa în prima jumătate a secolului al XVIII-lea o mitropolie ortodoxă la Karlowitz. Sârbilor și negustorilor ortodocși de alte etnii aflați în Imperiul Habsburgic li s-a conces toleranța publică a confesiunii lor ortodoxe. Românii ortodocși din Transilvania s-au putut bucura de o toleranță oficială doar din anul 1761 când, după 60 de ani de inexistență a unui scaun episcopal ortodox în Transilvania, a fost numit pentru ei episcopul ortodox sârb Dionisie Novacovici.

*

Reflecții eclesiologice. Eclesiologia secolului al XVIII-lea a marcat și principatul Transilvaniei. „Teologia catolică a acestui secol a identificat Biserica cea una, sfântă și apostolească, care e amintită în Simbolul de credință, cu Biserica Romei condusă de papa.”⁹⁵ În acest sens a existat convingerea că harul se obține exclusiv doar în Biserica romano-catolică. „S-a crezut că Bisericii celei adevărate a lui Hristos îi poate aparține doar creștinul care se află în comuniune de credință cu papa, și se află sub protecția acestuia. Pentru a fi mântuiți, toți creștinii trebuiau să se reîntoarcă la unirea cu scaunul Romei.”⁹⁶ Una din urmările acestei orientări eclesiologice a apărut la cumpăna secolului al XVII-lea, la misionarii catolici care activau în mijlocul creștinilor răsăriteni ortodocși. În 1729, Congregația romană pentru răspândirea credinței (de Propaganda Fide) a emis un decret care interzicea strict pentru viitor „comuniunea sacramentală” (*communicatio in sacris*) – slujbele comune și participarea la Sfintele Taine – cu ortodocșii⁹⁷.

Îndoiala catolicilor privitor la sacramentalitatea Bisericii ortodoxe i-a neliniștit foarte mult pe patriarhii greci. În iulie 1755, patriarhii din Constantinopol, Alexandria și Ierusalim au tăgăduit sacramentele Bisericii catolice, declarându-i pe catolici „nesfințiți și nebotezați”⁹⁸. Toate riturile sacramentale ale catolicilor au fost declarate doar simple ceremonii, care nu transmiteau darurile

⁹⁴ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 55.

⁹⁵ Ernst Chr. Suttner, *Theologische und nichttheologische Motive für die Unionen von Marca, von Uzgorod und von Siebenbürgen* (lucrare în manuscris), p. 11.

⁹⁶ Waclaw Hryniewicz, *Uniatismus einst und jetzt. Reflexionen zum Dokument von Balamand (1993)*, *Ostkirchliche Studien*, Bd. 43, 1994, p. 329.

⁹⁷ Ernst Chr. Suttner, *Das wechselvolle Verhältnis zwischen den Kirchen des Ostens und des Westens im Lauf der Kirchengeschichte*, Würzburg, 1996, p. 90.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 92.

Duhului Sfânt⁹⁹. Patriarhia Antiohiei a declarat ulterior același lucru. Doar Patriarhia Moscovei nu s-a alăturat poziției majoritare a celorlalte Biserici ortodoxe. Între Biserica apuseană și cea răsăriteană a apărut pe această cale o poziție frontală foarte aspră. Fiecare Biserică s-a considerat ca fiind singura Biserică mântuitoare.

Conceptul acesta eclesiologic exclusivist a fost înregistrat la mijlocul secolului al XVIII-lea în cadrul ambelor Biserici românești, ortodoxă și unită din Transilvania. Discuțiile din 1698 privitoare la unire, care au avut la început un caracter florentin, cerându-se atunci clar din partea clerului român păstrarea neștirbită a structurilor bisericești tradiționale, au cunoscut o evoluție dificilă. Alături de greutățile cu caracter social, au existat greutăți de natură teologică, deoarece cardinalul Kollonich, care în calitate sa de primat al Ungariei avea ultimul cuvânt de spus, nu a ținut seama de indicațiile care se găseau în documentele trimise de la Roma pentru călugării iezuiți, ci a pretins de la mitropolitul transilvănean primirea mărturisirii de credință tridentine. A pus la îndoială sacramentalitatea Bisericii române ortodoxe și a trecut la rehirotonia „sub conditione” a mitropolitului român. Orientarea eclesiologică care s-a răspândit apoi în mod general în decursul secolului al XVIII-lea s-a identificat deja în cardinalul Kollonich¹⁰⁰.

Urmașul lui Atanasie, episcopul Ioan Patachi, care a fost numit episcop după zece ani de sedisvacanță, a reprezentat și a impus o eclesiologie tridentină. A căutat să impună credincioșilor români învățătura de credință latină și ritul Bisericii apusene¹⁰¹. Episcopul unit Inochentie Micu (1728-1751, din 1744 în exil la Roma) nu a impus o unire tridentină. În timpul întregii sale păstoriri a luptat pentru obținerea de drepturi sociale și politice pentru românii din Transilvania.

Modul în care călugărul Visarion a condamnat unirea în acțiunea lui a determinat masele de țărani la acțiuni violente împotriva preoților uniți. Mulți dintre cei care până la 1744 au fost uniți, având până atunci un alt concept despre unire, au părăsit Biserica unită. Unirea care a fost încheiată în anul 1701 în forma tridentină și care era prezentată de către Visarion cu consecințele ei reale nefaste, dar din punctul de vedere al unei eclesiologii exclusiviste, a fost refuzată de o mare parte a poporului român.

Teologii români uniți tineri care și-au încheiat studiile în străinătate și s-au întors în Transilvania au promovat de asemenea o eclesiologie exclusivistă. Silvestru Caliani și Grigorie Maior au studiat la Roma, Atanasie Rednic la Viena, Gherontie Cotore la Viena și Tyrnavia. Ei au căutat să convingă poporul român că unirea privește numai legea, ca și mărturisire de credință, nu și tradiția păstrată de la înaintași¹⁰². Unirea cu catolicismul însemna pentru ei întoarcerea la adevărata Biserică a lui Hristos a celor șapte sinoade ecumenice, de la care s-au îndepărtat „schismaticii”¹⁰³. Întoarcerea la vechea „credință creștină a Romei” urma să reînvioreze, la pătura intelectuală a românilor, și conștiința originii lor romane¹⁰⁴.

Conceptul eclesiologic exclusivist a fost înregistrat așadar după anul 1744 la ambele Biserici românești, ortodoxă și unită, din Transilvania.

MIHAI SĂSĂUJAN

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ E. Chr. Suttner, *Theologische und nichttheologische...*, p. 10-11.

¹⁰¹ Ernst Chr. Suttner, *Beiträge zur Kirchengeschichte der Rumänen*, p. 224.

¹⁰² Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea întâi, în *loc. cit.*, nr. 1, 1978, p. 66.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 63-65.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 63.